

Дослідження ссавців на північному сході України: центри, напрямки, люди

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Research on mammals in north-eastern Ukraine: centres, directions, and persons. — An overview of the history and current state of theriological research across the entire region from the Dnipro to the Donets, including research centres in Kyiv, Chernihiv, Sumy, Poltava, and Kharkiv oblasts. The prehistory (up to 1940) is reviewed, along with the characteristics of research at that time in universities, biological stations, plant protection stations, and game management laboratories. The modern period, considered from the post-war era (1945–1950), covers research at regional universities, biological stations, plant protection stations, and nature reserves. The north-eastern region is one of the richest in terms of regional theriofauna composition, owing to the coexistence of forest and steppe habitats and the diversity of landscapes. Considerable attention has been paid to this region by faunists and applied zoologists, particularly in the fields of plant protection, game management, epidemiology, and nature conservation. The region has repeatedly served as a centre for theriological forums, including several theriological schools.

Вступ

Північний схід України, що охоплює простір від Дніпра до Дінця, лежить на рівнинах лівобережжя Дніпра, між Поліссям і Степом, густо помежований лівими притоками Дніпра і представляє чудовий дослідницький полігон завдяки багатству фауни з усіма її переходами від тайгової до степової і від заплавної до височинної, в також завдяки наявності потужних давніх університетських міст (Київ, Ніжин, Харків, Полтава та ін.) і розгалуженій інфраструктурі, сприятливій для мандрів і стаціонарних досліджень.

Тут контактують різні фауністичні комплекси проходять з межами поширення як лісових, так і степових видів ссавців, тут формуються унікальні лісо-степові комплекси. Врешті, тут накопичено важливі дані про колишні і сучасні стани теріофауни, підкріплені як публікаціями, так і колекційними серіями, що зберігаються в академічних та університетських музеях. Регіон має рясно нарисовану подіями теріологічну історію, яка розвивалася тут за власними сценаріями завдяки низці потужних регіональних центрів. с

Це перша спроба нарисувати історію теріологічних досліджень в цьому регіоні яка до того ж обмежена обсягом статті, тому задачею було не так навіть навести все важливе, як (вимушено) обмежитися тільки прикладами.

1. Особливості регіону та хроніки

Під Північним Сходом мається на увазі значна частина Дніпрового Лівобережжя, яка входить до складу Київської, Чернігівської, Сумської, Полтавської і частково Харківської обл. Орографічно це всі водозбори лівих притоків Дніпра, на північ від Орелі й Самари і на схід до Дінця. Певною мірою це відповідає тим обсягам, в які входили такі давніші адміністративні утворення, як Сіверщина та Слобожанщина, а частково й суміжні регіони.

До цього обшару не входять Київ і Харків, установи яких з теріологічними осередками тут розглянуто окремими нарисами (побіжно буде згадано харківські осередки поза Харківським національним університетом, зокрема харківські педагогічний і сільськогосподарський інститути, нині університети). Важливими центрами були і є Ніжинський, Сумський, Полтавський пединститути та університети, а також такі відомі осередки, як Мисливська біостанція під Харковом і згодом у Заворичах, обласні СЕС всіх адмінобластей, окремі обласні краєзнавчі музеї та деякі установи заповідного фонду.

2. Передісторія (1800–1950)

Ключові хроніки давньої доби — передусім періоду 17–19 ст. — розглянуто у вступній статті до цього видання [Загороднюк & Харчук 2026]. З них тут стосовно регіону, що розглядається, варто згадати передусім формування університетів з появою професури як авторів важливих оглядів фауни і дослідників біології чи морфології ссавців.

Рис. 1. «Теріологічна» карта регіону. Основні центри розвитку досліджень: група 1 (академічні установи, сині кола, тут назви за містами) — Київ, Славутич, Ніжин, Суми, Полтава, Харків; група 2 (біостанції й заповідники, зелені кола, за ключовими словами) — Конча, (1) Гористе (2), Отрохи (3), Змієві (4), Оржиця (5), Пирятин (6), Середино-Буда (7), Цілина (8), Вакалівщина (9), Слобожанський (10), Гайдари (11). Південна межа Полісся — за [Удра 1977]; межу степу проведено по Орелі і верхній частині Дінця.

2.1. Університети як осередки досліджень

Університети в класичному розумінні були далеко не лише освітніми, але й дослідними установами, і до створення в Україні академії наук (1918) вони були одними з небагатьох осередків розвитку науки і вивчення фауни.

На відміну від багатьох інших регіонів України, окрім лише Львівщини, Буковини й Одеси), тут ще в середині 18 ст. сформувалися університетські осередки, зокрема в Києві, Харкові й Ніжині. Згодом це сталося і в інших містах, а в Києві й Харкові на межі 19/20 ст. відбулося умноження таких установ: були відкриті київська політехніка, а згодом і сільськогосподарські й педагогічні виші в Харкові й Києві, а слідом і в інших обласних центрах.

Тут протягом 19 і початку 20 ст. формуються знані дослідницькі плеяди. Далі згадано примітних дослідників з помітними внесками у теріологію до 1900 р.н. Внески цих дослідників в розвиток теріології загалом і регіональних досліджень викладено у нарисах про персоналії у випуску 14 *Novitates Theriologicae* (окремі також в подальших випусках NT15–NT17).

У Харкові в їх числі (за хронологією) — Олександр Чернай (1821–1898), Іван Тарнані (1860–1931), Микола Сомов (1861–1923), Василь Переверзів (1885–1920), Віктор Аверін (1885–1955), Борис Виноградов (1891–1958), Олексій Мигулін (1893–1989), Микола Дюков (1896–1936) та ін. В Києві в той самий період працюють Карл Кесслер (1815–1881), Володимир Артоболевський (1874–1952), Микола Шарлемань (1887–1970), Сергій Оболенський (1898–1948). Чернігівщина дала значно менших пул, проте тут виділяється Ніжинщина як давній центр освіти, і серед інших важливо назвати Всеволода Великанова (1898–1938), якому присвячено окремий огляд [Загороднюк 2013]. На Полтавщині плідно працювали Микола Гавриленко (1889–1971), Борис Голов (1920–2016) та Микола Шевченко (1934–2015).

Якщо вести мову про величину внеску у розвиток регіональних знань, то очевидно найбільшим є внесок харківської школи, надто О. Мигуліна [зокрема, Мигулін 1927, 1928, 1938], а з давніших — О. Черная, та київської школи, передусім М. Шарлеманя [зокрема, Шарлеман 1915; Шарлемань 1936], а з давніших — К. Кесслера. По Чернігівщині й Полтавщині лідерами є безальтернативні згадані вже В. Великанів та М. Гавриленко. Особливість цих досліджень і дослідників — розвиток регіональної фауністики з увагою не тільки до складу й особливостей фауни, але й до багаторічних її змін.

2.2. Стаціонарні дослідження (біостанції й заповідники)

Це найбільш значима для розвитку екологічних і частково прикладних напрямків дослідження група регіональних центрів. Їхня поява означувала формування ідей моніторингу біоти і аналізу її синекології, включно з вивченням оселищ, впливів факторів середовища, дослідження трофіки, господарського значення видів (включно з вічною темою шкодочинності).

Після періоду великих академічних експедицій, які по суті були іноземними, настав період формування мережі різних біологічних станцій, як з циклу станцій захисту рослин та ентомологічних бюро, до лісосодільних і агробіостанцій, яких було чимало не тільки на рівні губерній, але й дрібніших одиниць. Згодом розвинулися й суто біологічні станції.

В рамках університетських і академічних дослідних проєктів було започатковано кілька біостанцій для дослідження дикої фауни, з яких найбільш відомими є Дніпровська біостанція (згодом Інститут гідробіології НАН України), Донецька біостанція (нині база польових практик Харківського університету ім. В. Каразіна), заповідники академії наук в заплаві Дніпра «Конча і Заспа» та «Гористе» (в районі сучасного східного берега Київського вдсх.). Дніпровська біостанція видавала власні праці [Загороднюк & Пархоменко 2018], а природі «Гористого» було присвячено колективну монографію, в якій був і розділ про теріофауну [Попов 1941].

Були в той час і великі й значимі огляди, з яких важливо відмітити «Ссавців околиць Києва» М. Шарлеманя з описами низки унікальних степових видів на лівобережжі [Шарлеман 1915] та огляди О. Мигуліна по теріофауні Харківщини (напр., [Мигулін 1917]), каталог ссавців Полтавщини, опублікований М. Гавриленком [1928] та працю Я. Зубка «Матеріали до вивчення фауни ссавців Полтавщини» [Зубко 1930].

У ті ж роки почалися надширокі дослідження пелеток, які дали велику кількість нових даних щодо складу фауни, поширення і рясноти різних груп дрібних ссавців, передусім мишовидих, комахоїдних і кажанів. Основні узагальнення підготовлено І. Підоплічкою [1932, 1937]. Розвивалися дослідження й у інших регіонах, прикладами чого є роботи В. Великанова про дрібних ссавців у живленні сов і кажанів Ніжинщини [Великанів 1930a–b].

2.3. Прикладні дослідження (СТАЗРО)

Найбільш примітним напрямком досліджень першої чверті ХХ ст. став захист рослин. Серед найпримітніших тогочасних станцій — Київська сільськогосподарська дослідна станція (рис. 2), Дарницька лісова дослідна станція та Харківська СТАЗРО (станція захисту рослин), де працювало чимало знаних зоологів, зокрема й відомих теріологів. Станції видавали свої бюлетені, яких були описи спалахів чисельності шкодочинних гризунів і комах, методи обмеження їх чисельності, дані про склад фауни тощо. Таким був, зокрема, «Листок боротьби зі шкідниками» (рис. 2, праворуч). В Харкові видавали часописи «Бюлетень боротьби зі шкідниками с.г.» (у 1913–1916 рр.) та журнал «Захист рослин» (1920-ті роки). До досліджень теми шкодочинності або корисності можна віднести й аналіз живлення крота [Єфименко 1941].

Багато хто зі знаних тогочасних зоологів був саме співробітником цієї системи прикладних центрів, найчастіше на посадах ентомологів. Зокрема, такими прикладниками були і Віктор Аверін, і Борис Вальх, і Олексій Мигулін,

і Іван Підоплічка. Серед прикладів доробків — зведення «Шкідні та корисні звірі України» [Мигулін 1927]. Особливістю харківської теріологічної школи стали докладні систематичні дослідження, прикладом чого є аналіз таксономії й мінливості лісових мишей [Перверзиев 1915].

2.4. Мисливствознавство (ВУСМР)

У 1917 році в Харкові було створено Харківське губернське товариство аматорів псового та збройного мисливства, згодом перейменоване на Всеукраїнську спілку мисливців і рибалок, відому як «ВУСМР», яка через роки трансформувалася в УТМР. Ця спілка сприяла отриманню дозволів на зброю і полювання і регулювала мисливську діяльність, а також займалася просвітою. Найактивнішу роль у формуванні й розвитку спілки та її видань відіграв В. Аверін, який і був з 1921 р. її керівником. Створений ним журнал «Полювання та риболовля» (рос., 1923) врешті переріс у головне тогочасне зоологічне видання — «Український мисливець та рибалка» [Загороднюк & Годлевська 2008]. Товариство вело й виставкову діяльність.

Наприкінці 1920-х років в Харкові почала діяти мисливська лабораторія В. Аверіна, яка стала одним з найпримітніших тогочасних дослідних центрів, пов'язаних з вивченням ссавців [Аверин 1930]. В ці роки тут працювали такі відомі науковці, як М. Милютін, М. Селезньов, Є. Решетник та ін. Прикладом є стаття М. Селезньова про хохулю [Селезньов 1936]. У подальшому ця лабораторія стала основою формування низки «дочірніх» центрів у Заворичах, Вінниці й Черкасах [див.: Загороднюк 2024].

Рис. 2. Колектив Київської сільськогосподарської дослідної станції, 25.09.1925 (другий справа в верхньому ряду — Іван Підоплічка; ІА НБУВ, ф. 139, оп. 5, спр. 1); праворуч — титульна сторінка «Листка боротьби зі шкідниками» (Бюлетень Київської СТАЗРО), зі статтями про мишачу напасть на Київщині та методику аналізу pelletок.

Подібні, хоча й менш потужні, активності відбувалися й у Києві. Тут за ініціативою В. Городецького було створено Товариство правильного полювання та музей при ньому з сотнями опудал зі всього світу, зокрема й зібраних ним в Африці [Городецький 2012]. Мисливські лабораторії дали не менший матеріал щодо фауністики й мінливості, як і дані зі станцій захисту рослин, значною мірою завдяки чому було підготовлено й перше зведення циклу «Фауна України» [Мигулін 1938]¹.

3. Сучасні дослідження за регіонами

У цьому розділі розглянуто переважно регіональні дослідження — на рівні областей або й точкові (на біостанція або в заповідниках). В основі — фауністичні дослідження. Через великий обсяг даних наведено лише найпримітніші праці. Публікації щодо більших за обсягом територій враховано мінімально. Матеріал розміщено за географічним принципом. Межа «сучасності» умовна: у попередній частині такою межею визначено 1950 р.

3.1. Київщина (лівобережжя)

Київська школа значною мірою вирізняється низкою праць оглядового характеру, пов'язаних з фауною України в цілому (зокрема, праці О. Корнєєва, І. Сокура та ін.). Тут такі огляди не наводяться. Одним із примітних дослідницьких полігонів стала державна резиденція «Залісся» (нині — національний парк), де значну увагу приділяли об'єктам полювання — ратичним. Попри це, публікацій про фауну цього об'єкта вкрай мало [напр., Смаголь *et al.* 2005]². Залісся — один із лише двох сучасних осередків існування зубра на лівобережжі [Парнікоза *et al.* 2010]. Об'єктом уваги в сучасних дослідженнях є фауна заплава Дніпра, чому присвячено декілька статей [Осадчий 2022; Парнікоза & Загороднюк 2022]. Окрему увагу приділено й ондатрі в водоймах Києва, включно з лівобережною заплавою [Лазарев *et al.* 2026].

Існує низка праць стосовно кажанів регіону, як точкові, у т.ч. на орнітологічному біостанціонарі Лебедівка [Полуда & Загороднюк 2001], так і з широкою фауністикою для всього Лівобережжя, вкл. суміжні території Чернігівщини, Полтавщини й Черкащини [Годлевська & Rebrov 2018].

3.2. Чернігівщина

Один з найцікавіших з зоогеографічної точки зору регіонів, де (або поруч з яким) відомі як знахідки таких степовиків, як-от тушкан і ховрах, так і таких тайгових видів, як політуха або рись. Одним із осередків регулярних фауністичних досліджень на лівобережжі є територія Міжрічинського РЛГ, вкл. й

¹ Хоча видання по суті стало першим у цьому циклі (ідея належить С. Парамонову), фактично його старт з відповідною палітуркою стався 1956 р. [Абеленцев *et al.* 1956].

² Ще одна подібна стаття знаходиться в роботі в *Theriologia Ukrainica* (В. Смаголь та ін.: «Ратичні в національному парку Залісся: стан популяції та сезонні стації існування»).

прилеглі з півдня ділянки на межі з Київщиною (Жукинське лісництво тощо). Тут дослідницька активність пов'язана з ключовим «консортом» — Андрієм Сагайдаком, завдяки якому до досліджень в Парку долучилося чимало колег. Прикладами є аналіз складу мисливської теріофауни Парку [Самчук *et al.* 2004] та умов її існування [Сагайдак & Самчук 2006], дослідження трофічних зв'язків сови сірої (*Strix aluco*) з мікромамалями [Зайцева & Гнатина 2010], аналіз гніздової активності і трофічних зв'язків дендрофільних гризунів [Зайцева & Сагайдак 2011], вивчення фауни кажанів Парку [Тищенко & Сагайдак 2012]. Тут пройшла і теріологічна школа «Мисливська та раритетна теріофауна: управління популяціями» [Брусенцова & Сагайдак 2015].

Одним з важливих об'єктів моніторингу стала популяція рисі, відновлення і поширення якої на південь відмічено ще на початку 2000-х років [Сагайдак 2009]. Тепер є й опис нової хвилі поширення виду з відновленням всієї поліської частини колишнього ареалу цього виду великих хижих [Загороднюк & Ніколайчук 2025]. З великих ссавців регіон славиться також зубром: тут донедавна існувало дві популяції зубра, у т.ч. й вільна Конопольська, позаяк Данівська (Чернігівська) зникла [Парнікоза *et al.* 2010].

Однозначно потужним віддавна є ніжинський університет, який був колискою багатьох відомих дослідників ссавців [Рековець & Кузьменко 2026]. Серед інших теріологічних подій тут проведено Третю теріошколу УТТ (1996) та «Детекторний семінар» (2000; детальніше в кінці нарису).

У ніжинському центрі велику увагу приділено ссавцям як об'єктам дидактики, зокрема й при проведенні польових практик, а також ссавцям як ключовим об'єктам аналізу при визначенні цінностей територій для заповідання [Шешурак 2004 та ін.] і цінності вже заповіданих територій, зокрема за фауною кажанів [Пасічник & Овчарик 2023]. З відомих «місцевих» теріологів тут працювала Ніна Панасенко, відома своїми дослідженнями екології дрібних ссавців у Тростянецькому дендропарку [Панасенко *et al.* 1982; Панасенко & Рековець 1998; Панасенко 2023].

Ще одним важливим дослідницьким центром є Славутич, де в останні 40 років широкі дослідження із залученням низки іноземних фахівців розгорнув Сергій Гащак, передусім за чорнобильською тематикою (огляд його досліджень: [Паскевич & Загороднюк 2022]). Серед підсумкових праць цього дослідника — анований огляд фауни ссавців Чорнобильського біосферного заповідника [Gashchak 2024].

Певну активність демонструють і мисливствознавці з Державної екоінспекції у Чернігівській обл., які демонструють виразну публікаційну активність у співпраці з НУБіП. Зокрема, вивчається стан мисливської фауни та динаміка популяцій мисливських видів, у т.ч. у зв'язку із різного роду природоохоронними заходами [Павленко 2016; Павленко *et al.* 2016 a–b] та участь лисиць в епізоотіях сказу [Голік *et al.* 2016].

Про колег-теріологів з Чернігівщини є нариси у випусках Теріологічного бюлетеню: В. Веліканов [NT14], О. Вобленко [NT15], Н. Панасенко [NT14], С. Пасічник [NT17], Л. Рековець [NT15]³, Я. Старичів [NT16].

3.3. Сумщина

Регіон є батьківщиною і першим місцем роботи таких відомих теріологів минулого, як О. Мигулін та І. Сахно. Попри часте відношення Сумщини до інших адміністративних одиниць (передусім до Харківщини)⁴, цей регіон характеризується низкою власних особливостей як самої фауни, так і дослідницьких центрів і традицій. Важливим зведенням щодо фауни регіону є покажчик літератури «Тваринний світ Сумщини» [Книш 2025].

Значна частина Сумщини — це південні відроги Східноруської височини з низкою збережених біотичних комплексів, де створено заповідні об'єкти, включно з природним заповідником «Михайлівська цілина» і Деснянсько-Стагогутським нацпарком, де ведуться постійні дослідження теріофауни [Гаврись *et al.* 2007; Мерзлікін 2014, 2023]. Вивчаються і зміни заповідної теріофауни внаслідок її адвентизації [Мерзлікін 2025]. У Охтирському районі розташований НПП Гетьманський. На північному заході Сумщини (в бік Путивля) збереглися потужні лісові масиви, де є ознаки відновлення популяції ведмедя [Загороднюк & Мерзлікін 2025] і звідки відомі й знахідки рисі.

Одним із центрів розвитку досліджень є біостаціонар Сумського педуніверситету «Вакалівщина» [Мерзлікін 1998]. Ще одним (на жаль, переважно в минулому) осередків накопичення теріологічних знань був Зоологічний музей (кабінет) цього університету [Мерзлікін 2019а].

Серед об'єктів особливої уваги колег на Сумщині — вивчення складу фауни кажанів [Мерзлікін & Лебідь 1998; Книш 2008; Пархоменко 2018], різноманіття взаємин між видами в природі, від хижацтва та інших факторів загибелі до мутуалізму [Мерзлікін 1998b, 2016, 2019b; Merzlikin 2017]; аналіз поширення (розселення) хохулі [Сердюк 1978; Мерзликін 1995; Цюпка 2012]. Давніші доволі інтенсивні дослідження стосувалися формуванні і особливостей біології та репродукції природних популяцій пацюка мандрівного (*Rattus norvegicus*) [напр., Мерзликін 1987].

Важливими є дослідження зоонозів, зокрема ті, що в Сумській обласній СЕС веде багато років Раїса Іванівна Підпригора, проте абсолютна більшість публікацій, на жаль, представлена у «малому форматі» і різних збірниках праць, зокрема й стосовно туляремії [напр., Псарьов *et al.* 2007a-b].

Про колег із Сумщини є нариси у випусках Теріологічного бюлетеню: І. Мерзлікін [NT15], Р. Підпригора [NT15]. Певною мірою до Сумщини дотичний й О. Мигулін [NT14: Марковська & Загороднюк 2022].

³ Так само нарис про Леоніда Івановича може стосуватися й Києва (ІЗАН, ННПМ).

⁴ Сучасне «північне» управління мисливського господарства, важливе джерело відомостей про регіональну мисливську теріофауну, вкл. також і Чернігівщину, розташоване в Сумах.

3.4. Харківщина

Це один з найбагатших за історією, традиціями, знаковими іменами і обсягами здобутків в теріології регіон України. Достатньо згадати три університети (вкл. класичний, педагогічний і сільськогосподарський), Музей природи (і низку музеїв-попередників), Донецьку біостанцію (нині як біостанція ХНУ), національні парки Гомільшанські ліси, Дворічанський та Слобожанський, а також такі відомі раніше (частково й дотепер) центри, як зоопарк, СТАЗР (станція захисту рослин), обласна СЕС, Мисливська лабораторія. Все це в детальному викладі зайняло би значний обсяг.

Харківський національний університет. На щастя, нарис про теріологію в ХНУ та його підрозділах (музей природи і біостанція) підготовлено окремим нарисом [Марковська & Атемасова 2026]. Проте і тут варто хоча би побіжно відмітити найпримітніші кафедральні та музейні доробки. З доробків кафедралів вагомими є дослідження М. Калабухова, О. Лисецького, В. Токарського та його учнів. Тут наведено по одному прикладу праць: [Калабухов 1946; Лисецький 1965; Токарський 2009]. Одним з найпримітніших напрямків досліджень останніх 20 років стало вивчення біології бабака [напр., Савченко & Ронкин 2008; Токарський *et al.* 2012]. Ведуться дослідження мінливості й екології й інших груп звірів, зокрема ховрахів [Брандлер *et al.* 2015], лисиць [Токарський *et al.* 2016], сліпаків [Токарська 2018].

Зообін. Важливу роль у розвитку теріологічних досліджень регіону відіграв харківський «Зообін» — науково-дослідний інститут біології при ХНУ, початки якого йдуть від досліджень і школи Володимира Станчинського (серед учнів якого — Є. Решетник, І. Сахно та ін.). Серед пізніших (повоєнних) доробків — дослідження Н. Ладигіної про види-двійники мишей роду *Mus* [Ладыгина 1964] (дисертація 1954 р.). Прикладом пізніших досліджень є праці Є. Скоробогатова, А. Атемасова, М. Баніка та ін., зокрема про оцінки чисельності оленевих на заповідних ділянках [Скоробогатов *et al.* 2010], про будівельну діяльність бобрів [Скоробогатов & Атемасова 2012], поширення видри у водоймах пн.-сх. України [Скоробогатов *et al.* 2015].

Музей природи ХНУ довгий час був фактично місцем базування всього біофаку, проте тепер це самостійна структура. Початки його колекції дуже давні, а сучасний стан сформований Володимиром Криволаповим [Льюхін 2015], а описи колекцій з виявленням найбільш цінних зразків продовжено Юрієм Іллюхіним. Як приклади, варто навести його статті про колекцію унгулят зі зборів О. Браунера [Льюхін 2016], колекцію кажанів [Льюхін 2018] та вовчкових [Льюхін 2021]. Ведеться також оцифрування колекцій, зокрема приматів [Перевозчикова *et al.* 2025]. Важливими були й окремі фауністичні праці, як от описа поселення вовчка сірого на території Більського городища (Полтавщина) [Бондаренко & Льюхін 2022], що є найсхіднішою знахідкою виду в Україні. Наразі музей переживає не найкращі часи через воєнний стан, брак фахівців і невизначеність статусу науковців у виш.

Аграрний та педагогічний університети — давно відомі осередки досліджень, де фактично набули свого творчого розквіту такі теріологи, як Олексій Мигулін (сільгоспінститут) та Яків Зубко (педінститут). Про їхні здобутки є окремі нариси у випуску NT14 (2022), і в кожному разі це дослідження попереднього періоду (ч. 2). Проте, частково вони продовжувалися і в другій половині ХХ ст. Прикладами є дослідження Я. Зубка щодо репродукції приазовських популяцій сліпачка (*Ellobius talpinus*) і полівки гуртової (*Microtus socialis*) [Зубко & Остряков 1961; Зубко 1962], а також аналіз багаторічних рядів чисельності нориці лісової (*Myodes glareolus*) [Зубко 1965].

Із праць О. Мигуліна повоєнного часу можна назвати розробки щодо змін чисельності полівок на полях України [Мигулін 1955], зоогеографічного районування території України на підставі поширення ссавців [Мигулін 1956], оцінки стану популяції зайця сірого в лісостепу й степу [Мигулін 1973]. Надалі теріологічні дослідження в цих центрах були вкрай епізодичними, з нових можна згадати аналіз впливу сонь на життя бджолиних сімей [Бородин 2009]⁵ або кунців на успішність гніздування птахів у штучних гніздівлях [Ярис 2022]. Останнім часом чималу увагу в педуніверситеті приділяють вивченню кажанів, у співпраці з харківським реабілітаційним центром для кажанів [напр., Kravchenko *et al.* 2017; Prylutska *et al.* 2022].

Дослідження зоонозів і ссавців в їхніх вогнищах. Один із класиків досліджень зоонозів — Микола Милютін — пов'язаний з низкою харківських афіліацій [Атемасова & Чеберяченко 2022], проте основні його доробки у зрілому віці стосуються епізоотології і, зокрема, вивчення поширення туляремії [напр., Милютин 1962]⁶. Важливим осередком розвитку теріології довгі роки була Харківська облСЕС, де у складі зоологічної групи працювали Володимир Сивков, Володимир Наглов, Олександр Зоря, а нині працює Геннадій Ткач. Група була дієвою від початку (з 1960-х), проте її розквіт випав на 1990–2000-ті, що ознаменовано її їхньою участю в нарадах УТТ і Теріологічних школах.

Серед відомих досліджень — аналіз взаємин дрібних ссавців і кліщів [Бондаренко *et al.* 2005; Наглов *et al.* 2006с], участь ссавців у антропоургічних вогнищах зоонозів сказу [Наглов & Обоскалова 2005; Наглов 2012], лептоспірозу [Наглов *et al.* 2006а], туляремії [Наглов 2014], геморагічної лихоманки [Зоря 2015]. Важливими є й аналітичні роботи щодо структури угруповань дрібних ссавців у суходільних дібровах [Наглов 1996] та річкових заплавах сходу України [Наглов *et al.* 2006б], а також підсумкові праці щодо складу фауни Харківщини [Зоря 2005] та поширення видів мікромамалій [Марковська & Ткач 2020]. Цією групою підготовлено низку вагових праць щодо екології, динаміки чисельності та репродукції окремих видів гризунів.

⁵ Афіліація позначена як «Харківська державна зооветеринарна академія».

⁶ Взагалі варто сказати про фундаментальність всіх праць дослідника. Однією з класичних (яка, найімовірніше, і визначила подальших інтерес до туляремії), стада ревізії відомостей про біологію і мінливість шкура водяного [Милютин 1939].

Завдяки постійній великообсяжній практиці відловів у дослідників цієї групи є чимало методичних розробок, як-от виділення і моніторинг тріад видів-домінантів [Наглов & Ткач 2002], порівняння 1–2-добових обліків на пас-тко-лініях [Ткач & Наглов 2004], використання статистичних методів для аналізу біотопної приуроченості видів [Загороднюк & Наглов 2017] та ін. Явним лідером всіх таких досліджень був Володимир Наглов [Марковська & Ткач 2022], який позитивно вплинув далеко не тільки на свою групу.

Заповідні дослідження стосуються переважно новостворених заповідних об'єктів. Тут проявлено значну активність, зокрема при вивченні складу фауни дрібних ссавців «Гомільшанських лісів» [Яцюк 2008], просторового розподілу борсуку в нацпарку «Гомільшанські ліси» [Брусенцова 2015], опису угруповань мікромаммалій нацпарку «Слобожанський» [Бондаренко *et al.* 2019], вивчення поселеня бабака біля згаданого національного парку в Гомольші [Тимошенко 2022], видовому складу і біотопному розподілу дрібних ссавців на Донецькій біостанції [Марковська 2019].

Про колег із Харківщини є 27 нарисів у Теріологічному бюлетені: В. Аверін [NT14], Вс. Аверін [NT15], Б. Виноградов [NT14], М. Дияконів [NT16], В. Дребенців [NT16], М. Дюков [NT16], О. Зоря [NT15], Я. Зубко [NT14], Ю. Ілляхін [NT16], М. Калабухов [NT14], Л. Корабельніков [NT16], В. Криволапов [NT14], О. Лисецький [NT14], О. Мигулін [NT14], М. Милютін [NT14], В. Наглов [NT14], В. Переверзів [NT15], М. Селезньов [NT14], В. Токарський [NT14]. До певної міри (через альма-матер або першу роботу) до харківської когорти відносяться також С. Гащак [NT15], А. Дулицький [NT15], Є. Решетник [NT14], І. Сахно [NT14], З. Селюніна [NT15], В. Сіренко [NT15], І. Сокур [NT14], М. Штам [NT14].

3.5. Полтавщина

Історія теріологічних досліджень на Полтавщині є не багатою на події. Проте саме тут сформувалися і починали свою наукову діяльність такі знані надалі дослідники, як Я. Зубко, Б. Пилявський, Є. Решетник, С. Тесленко, М. Шарлемань. Саме на Полтавщині розвинули свої дослідження Микола Гавриленко, Борис Голов, Микола Шевченко та Сергій Шевченко.

Прикладами їхніх досліджень ссавців є такі. Серед праць М. Гавриленка другої половини ХХ ст. варто відмітити замітки про лося й перегузню на Полтавщині [Гавриленко 1956] та унікальну за своєю тематикою для тих часів монографію «Хребетні тварини та урбанізація їх в умовах міста Полтави» [Гавриленко 1970]. Серед доробків Б. Голова — статті про динаміку чисельності мишовидих [Голов 1962], поширення ондатри на Полтавщині [Голов 1969], історичні зміни фауни Полтавщини [Голов 1973]. Відомий він також оригінальними конструкціями пасток на підземних гризунів [Коробченко 2017]. Дослідження М. Шевченка були присвячені екофізіології, зокрема диханню мишовидих гризунів [Шевченко *et al.* 1973; Шевченко 1979]. Його син Сергій Миколайович присвятив значну увагу вивченню дрібних ссавців в умовах урбанізації [напр., Шевченко 2004, 2010].

Про колег із Полтавщини у випусках *Novitates Theriologicae* є 9 нарисів, з яких тільки три стосуються місцевого «ядра»: М. Гавриленко [NT14], Борис Голов [NT14], С. Тесленко [NT14] (нарис про М. Шевченка тільки планується). До певної міри (через альма-матер або перші дослідження) до полтавської когорти відносяться Я. Зубко [NT14], М. Милютін [NT14], Б. Пилявський [NT14], Є. Решетник [NT14], М. Шарлемань [NT14]. Нариси про колег з пединституту є в огляді історії природничого факультету пединституту [Гриньова 2019].

4. Теріологічні семінари в регіоні

Північно-східні терени України шість разів ставали центрами проведення теріологічних форумів, з певною регулярністю: 1996 (біостанція НДПУ «Ядути»), 1998 (біостанція ХНУ «Гайдари»), 2000 (біостанція НДПУ Ядути»), 2011 (РЛП «Міжрічинський»), 2015 (РЛП «Міжрічинський»), 2016 (НПП «Слобожанський»). Почалося все 1996 р. з «Ядут».

Окремі пам'ятні моменти с цих зустрічей представлено на рис. 3.

Рис. 3. Епізоди теріологічних шкіл різного часу, що проходять в регіоні північно-східної України: на біостанції в Гайдах (1998), на біостанції Ядути (2000), у Слобожанському НПП (2016).

На Чернігівщині осередком активності став Ніжинський педуніверситет. Значну роль у організації семінарів відіграли О. Вобленко, Б. Кедров, П. Шешурак. Тут проведено III теріологічну школу під назвою «Аналіз фауністичних угруповань» (біостанція «Ядути», 21–25 жовтня 1996 р.) та «Детекторний семінар», присвячений пошукам кажанів та їхніх сховищ за допомогою УЗ-детекторів (30 квітня — 3 травня 2000 р.). Звіти про ці події представлено у відповідних публікаціях [Загороднюк *et al.* 1997, 2000], а в матеріалах семінару вміщено й огляд хіроптерофауни Чернігівщини [Кедров & Шешурак 2000].

У 2011 р. в НУБіП (Київ) та РЛП «Міжрічинський» проведено семінар «Мисливська фауна на природно-заповідних територіях» (8–9 квітня 2011 р.), практична частина якого мала назву «Теріозагартування». Матеріали семінару видано окремою збіркою в «Науковому віснику НУБіП» (2011, вип. 164) і містить праці щодо моніторингу та охорони мисливської фауни. Ключовими організаторами семінару були В. Тищенко та А. Сагайдак. Там само, в «Міжрічинському» ще за чотири роки (21–24 травня 2015 р.) проведено XXI Теріологічної школа-семінар під назвою «Мисливська та раритетна теріофауна: управління популяціями». Співорганізаторами виступили так само Андрій Сагайдак (РЛП) та Володимир Тищенко (НУБіП). Звіт про цю школу опубліковано у Працях Теріошколи [Брусенцова & Сагайдак 2015].

Харківщина також не раз проявила гостинність. Тут на базі біостанції ХНУ в Гайдарях силами кафедри зоології восени 1998 р. проведено п'яту Теріошколу (28 вересня до 3 жовтня). Серед інших особливостей ця школа пам'ятна презентацією першого випуску «Праць Теріологічної школи».

Вже у 2016 р. ці «Праці» стали фаховим виданням, у 2018 р. змінили назву на *Theriologia Ukrainica*, а з 2025 р. удостоєні включення до бази даних Scopus. Звіт про школу в Гайдарях опубліковано у «Віснику зоології» [Загороднюк *et al.* 1999]. У 2016 р. в НПП «Слобожанський» пройшла XXIII Теріошкола, що мала назву «Чужорідні та ключові види ссавців в екосистемах» (26 вересня — 1 жовтня). Її організаторами стали Наталія Брусенцова, Антон Біатов та Євген Скоробогатов. Школа включала польові заняття. Звіт про цю подію опубліковано у «Працях Теріошколи» [Брусенцова 2018].

Література

- Абеленцев, В. І., І. Г. Підоплічко, Б. М. Попов. 1956. *Загальна характеристика ссавців. Комахоїдні, кажани*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–448. (Серія: Фауна України; Том 1, вип. 1).
- Аверін, В. Г. 1919. *Важнейшие вредители сельского хозяйства и меры борьбы с ними*. Изд-во Союз, Харьков, 1–142.
- Аверін, В. Г. 1930. Перша науково-дослідницька мисливська лабораторія на Україні (короткий звіт). *Український мисливець та рибалка*, № 1: 9–11.
- Атемасова, Т., Н. Чеберяченко. 2022. Микола Григорович Милютін. *Novitates Theriologicae*, 14: 222–225.
- Бондаренко, О., В. Наглов, Г. Ткач. 2005. Дрібні ссавці — живителі кліщів Ixodidae у Харківській області. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, 17: 105–109. URL

- Бондаренко, З., Н. Брусенцова, Г. Ткач. 2019. Мікромамалії Національного природного парку «Слобожанський» та його околиць (Україна). *Theriologia Ukrainica*, **18**: 12–19. [CrossRef](#)
- Бондаренко, В., Ю. Ільохін. 2022. Вовчок сирій (Glis glis) на території Більського археологічного комплексу (Полтавщина). *Novitates Theriologicae*, **13**: 80–82. [CrossRef](#)
- Бородин, Ю. Н. 2009. Сося лесная Dryomys nitedula P.: ее влияние и значение в жизни пчелиной семьи. В кн.: *Стратегические вопросы мировой науки — 2009. Ветеринария*. Publishing House Education and Science s.r.o. Online: [URL](#)
- Брандлер, О. В., И. Ю. Бирюк, О. А. Єрмаков, [et al.]. 2015. Межвидовая и внутривидовая молекулярно-генетическая изменчивость и дифференциация у крапчатых сусликов *Spermophilus suslicus* и *S. odessanus* (Rodentia, Sciuridae, Marmotini). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія*, **24**: 58–67. [URL](#)
- Брусенцова, Н. 2015. Окреслення меж сімейних ділянок борсука європейського (*Meles meles*) за допомогою ГІС. *Праці Теріологічної школи*, **13**: 72–76. [CrossRef](#)
- Брусенцова, Н., А. Сагайдак. 2015. Звіт про роботу XXI Теріологічної школи «Мисливська та раритетна теріофауна: управління популяціями». *Праці Теріологічної Школи*, **13**: 151–153. [CrossRef](#)
- Брусенцова, Н. 2018. Чужорідні та ключові види ссавців в екосистемах: звіт про роботу XXIII Теріологічної школи-семінару. *Theriologia Ukrainica*, **16**: 198–200. [CrossRef](#)
- Великанов, В. Л. 1930а. Корисна діяльність вухатої сови в Ніжинській окрузі. *Український мисливець та рибалка*, № 5: 10–11.
- Великанів, В. 1930б. Замітка про кажанів Ніженської округи. *Український мисливець та рибалка*, № 11–12: 27–29.
- Гавриленко, Н. 1928. *Опыт составления систематического каталога зверей Полтавщины*. Изд. Полтавского союза охотников, Полтава, 1–18.
- Гавриленко, М. І. 1956. Замітка про лося і перев'язку на Полтавщині. *Збірник праць зоологічного музею*, **27**: 160–164.
- Гавриленко, Н. И. 1970. *Позвоночные животные и урбанизация их в условиях города Полтавы*. Изд-во ХГУ, Харьков, 1–140.
- Гаврись, Г. Г., Ю. В. Кузьменко, А. В. Мішга, І. М. Коцержинська. 2007. Фауна хребетних тварин національного природного парку Деснянсько-Старогутський. Козацький Вал, Суми, 1–131.
- Годлевська, Л., С. Ребров. 2018. Рукокрилі північної та центральної України на Лівобережжі Дніпра. *Theriologia Ukrainica*, **16**: 25–50. [CrossRef](#)
- Голік, М. О., В. В. Недосеков, І. М. Полупан. 2016. Роль червоної лисиці в епізоотії сказу на території Чернігівської області. *Ветеринарна біотехнологія*, **29**: 83–92.
- Голов, Б. А. 1962. К вопросу о динамике численности мышевидных грызунов и ее прогнозах. *Вопросы экологии*, № 6: 47–49.
- Голов, Б. А. 1969. Распределение и численность ондатры в Полтавской области. В кн.: *Изучение ресурсов наземных позвоночных фауны Украины*. Материалы республиканского совещания. Наукова думка, Київ, 37–38.
- Голов, Б. А. 1973. Изменения ландшафтов и фауны Полтавской области. *Вестник зоологии*, № 6: 10–14. [URL](#)
- Городецький, В. В. 2012. *У джунглях Африки. Щоденник мисливця*. За ред. К. Олексині. Золоті ворота, Київ, 1–195.
- Гриньова, М. В. (ред.). 2019. *Природничий факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка: 100 років історії та здобутків : літопис*. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Астроя, Полтава, 1–336. [URL](#)
- Єфименко, М. 1941. Живлення крота і його народногосподарське значення в УРСР. *Збірник праць зоологічного музею*, **24**: 97–139.
- Загороднюк, І., І. Зеніна, О. Федорченко, [et al.]. 1997. Школа теріологів — 1996: «Аналіз фауністичних угруповань». *Вестник зоологии*, **31** (3): 93–94. [URL](#)

- Загороднюк, І., В. Слісаренко, В. Наглов. 1999. П'ята теріологічна школа-семинар «Історичні зміни фауни та проблеми ведення Літопису природи». *Вестник зоології*, **33** (4–5): 123–124. [URL](#)
- Загороднюк, І., Л. Годлевська, Б. Кедров. 2000. Звіт Оргкомітету про роботу детекторної Школи-семинару на біостанції «Ядути». *Novitates Theriologicae*, **2**: 30–36. [URL](#)
- Загороднюк, І., О. Годлевська. 2008. Давні видання зоологічного профілю в Україні та теріологія на сторінках «Збірника праць Зоологічного музею». *Праці Теріологічної школи*, **9**: 299–307. [URL](#)
- Загороднюк, І. 2013. Всеволод Великанів — дослідник фауни України 1920–1930-х років: біографія, колекції, публікації. *Вісник Національного науково-природничого музею*, **11**: 115–134. [URL](#)
- Загороднюк, І., В. Наглов. 2017. Показник ступеня біотопної приуроченості у дослідженнях екології видів та структури угруповань. *В кн.*: Загороднюк, І. (ред.). *Облік ссавців: збір та обробка даних*. Збірник наукових статей. ННПМ НАН України, Київ, 176–182. (Серія: *Novitates Theriologicae*; Pars 10). [CrossRef](#)
- Загороднюк, І., В. Пархоменко. 2018. Український зоологічний журнал та видання-послідовники на тлі історії зоології в Україні. *Geo&Bio*, **16**: 147–154. [CrossRef](#)
- Загороднюк, І. 2024. Мисливствознавство та мисливські лабораторії в Україні за 100 років: трансформації ідей та інституцій. *Theriologia Ukrainica*, **27**: 146–169. [CrossRef](#)
- Загороднюк, І., І. Мерзлікін. 2025. Ведмідь бурій (Ursus arctos) у Східному Поліссі в Україні: свідчення відновлення виду в регіоні. *Novitates Theriologicae*, **17**: 63–66. [CrossRef](#)
- Загороднюк, І., О. Ніколайчук. 2025. Південна межа поширення риси (Lynx lynx) у Подніпров'ї: фактори сприяння та обмеження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Біологія*, **45**: 6–13. [CrossRef](#)
- Загороднюк, І., С. Харчук. 2026. Видатні мандрівники і професура XVII–XIX століть та їхній внесок у розвиток знань про теріофауну України. *Novitates Theriologicae*, **18**: 11–25. [CrossRef](#)
- Зайцева, Г., О. Гнатица. 2010. Трофічні зв'язки сови сірої (Strix aluco L.) з мікромамалями на території Чернігівського Полісся. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*, **54**: 132–137. [URL](#)
- Зайцева, Г. Ю., А. В. Сагайдак. 2011. Динаміка гніздової активності та біоценотичні зв'язки дендрофільних гризунів на території РЛП «Міжріччинський» (Чернігівська область). *Науковий вісник НУБІП, Серія Лісівництво та декоративне садівництво*, **164** (3): 97–104.
- Зоря, О. 2005. Ссавці Харківської області та їх видове багатство. *Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, **17**: 155–164. [URL](#)
- Зоря, О. 2015. Дрібні ссавці як основні носії збудників геморагічної гарячки з нирковим синдромом на території Харківської області. *Праці Теріологічної Школи*, **13**: 87–90. [CrossRef](#)
- Зубко, Я. П. 1930. Матеріали до вивчення фауни ссавців Полтавщини. *Труди Харківського товариства дослідників природи*, **55**: 21–52. [URL](#)
- Зубко, Я. П., С. И. Остряков. 1961. О размножении слепушонки (Ellobius talpinus Pallas) на юге Украины. *Зоологический журнал*, **40** (10): 1577–1579.
- Зубко, Я. П. 1962. О размножении общественной полевки (Microtus socialis Pall.) на юге Украины. *Ученые записки Харьковского ун-та. Труды НИИ биологии и биол. факультета*, **32**: 111–116.
- Зубко, Я. П. 1965. Численность рыжей полевки (Clethrionomys glareolus) и ее изменения за 20 лет (1944–1964) в Харьковской области. *Вестник Харьковского ун-та. Серія біологія*, **1**: 110–112.
- Льохін, Ю. 2015. Пам'яті Володимира Криволапова (1951–2015). *Праці Теріологічної Школи*, **13**: 143–144. [CrossRef](#)
- Льохін, Ю. 2016. Представники надряду Ungulata у краніологічній колекції проф. О. Браунера в Музеї природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. *Праці Теріологічної школи*, **14**: 49–55. [CrossRef](#)
- Льохін, Ю. 2018. Представники ряду Chiroptera в колекції Музею природи Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. *Theriologia Ukrainica*, **16**: 77–84. [CrossRef](#)
- Льохін, Ю. 2021. Гризуни родини вовчкових (Gliridae) у колекції Музею природи Харківського університету імені В. Н. Каразіна. *Theriologia Ukrainica*, **22**: 3–10. [CrossRef](#)
- Калабухов, Н. И. 1946. *Спячка животных. 2-е издание*. Советская наука, Москва, 1–184.

- Кедров, Б., П. Шешурак. 2000. Огляд хіроптерофауни Чернігівщини. *Novitates Theriologicae*, 2: 23–25. URL
- Книш, М. П. 2008. Поселення кажанів у штучних гніздівлях для птахів поблизу с. Вакалівщина Сумського району. В кн.: Лебідь, Є. О. (ред.). *Вакалівщина. До 40-річчя біологічного стаціонару Сумського державного педагогічного університету: Зб. наук. праць*. Суми, 76–79.
- Книш, М. П. 2016. Тваринний світ Сумщини: систематичний покажчик літератури кінця XVIII — початку XXI ст. Університетська книга, Суми, 1–304.
- Коробченко М. 2017. Пастка Голова та досвід її використання при дослідженнях гризунів-землеріїв. *Праці Теріологічної Школи*, 15: 75–79. [CrossRef](#)
- Ладыгина, Н. М. 1964. К сравнительной характеристике курганчиковой и домовой мышей. В кн.: *Вопросы генетики и зоологии*. Изд-во Харьковского университета, Харьков, 67–74.
- Лазарев, Д. О., І. В. Загороднюк, Т. В. Турейська. 2026. Ондатра (*Ondatra zibethicus*) у водоймах Києва як приклад успішного інтродуцента: огляд поширення за останні 25 років. *Гідробіологічний журнал*, 62 (3): 18–33.
- Лисецкий, А. С. 1965. Об источниках заселения лесными грызунами искусственных насаждений Левобережной Украины. *Вестник Харьковского университета*, 1: 107–108.
- Марковська, О. 2019. Мікротеріофауна основних типів екосистем в районі Донецької біостанції, Україна. *Theriologia Ukrainica*, 17: 36–42. [CrossRef](#)
- Марковська, О., Г. Ткач. 2020. Мишоподібні гризуни та землерийки в Харківській області (Україна): видовий склад, поширення, стан популяцій. *Theriologia Ukrainica*, 19: 27–44. [CrossRef](#)
- Марковська, О., І. Загороднюк. 2022. Мигулін Олексій Олексійович — еколог, фауніст, зоогеограф, фахівець із захисту рослин від шкідників. *Novitates Theriologicae*, 14: 218–221. URL
- Марковська, О., Г. Ткач. 2022. Наглов Володимир Олександрович — теріолог, дослідник природних осередків особливо небезпечних інфекцій. *Novitates Theriologicae*, 14: 232–235. URL
- Марковська, О., Т. Атемасова. 2026. Історія теріологічних досліджень кафедри зоології Харківського університету. *Novitates Theriologicae*, 18: 113–122. [CrossRef](#)
- Мерзлякин, И. Р. 1987. Материалы по размножению серой крысы в условиях Северо-Восточной Украины. В кн.: *Материалы по экологии и методам ограничения численности серой крысы. Часть 2*. АН СССР, Москва, 159–179.
- Мерзлякин, И. Р. 1995. Предварительное сообщение о выхухоли (*Desmana moschata*) на территории Сумской области (Украина). *Научные труды Зоологического музея Одесского университета*, 2: 30–32.
- Мерзлякін, І. Р. 1998а. Теріофауна Вакалівського біостанціону та його околиць. В кн.: *Вакалівщина: До 30-річчя біологічного стаціонару Сумського педінституту*. Збірник наукових праць. Суми, 135–149.
- Мерзлякін, І. 1998б. Про випадки хижацтва на кажанів. Європейська ніч кажанів '98 в Україні. Київ, 148–149. (Праці Теріологічної школи; Вип. 1).
- Мерзлякін, І. Р., Є. О. Лебідь. 1998. Нотатки про кажанів Сумщини. В кн.: Загороднюк, І. (ред.). *Європейська ніч кажанів '98 в Україні: Зб. наук. праць*. «ОМЕГА-Л», Київ, 124–128. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 1).
- Мерзлякін І. 2014. Еколого-фауністичні дослідження ссавців природного заповідника «Михайлівська цілина» (Сумська область). *Праці Теріологічної школи*, 12: 26–37. [CrossRef](#)
- Мерзлякин, И. 2016. Игровое и агрессивное поведение зайца-русака (*Lepus europaeus*) в отношении собак (*Canis familiaris*). *Праці Теріологічної Школи*, 14: 149–151. [CrossRef](#)
- Мерзлякін, І. 2019а. Ссавці у колекції зоологічного музею Сумського державного педагогічного університету. В кн.: Загороднюк, І. (ред.). *Природничі музєологія. Вип. 5: Природничі музеї в Україні: становлення та перспективи розвитку*. ННПМ НАН України. Київ, 199–204.
- Мерзлякін, І. 2019б. Етологічні замітки про взаємини бобрів з деякими видами ссавців та птахів. *Theriologia Ukrainica*, 17: 71–79. [CrossRef](#)
- Мерзлякін, І. 2023. Теріофауна природного заповідника «Михайлівська цілина»: оцінки і фактори підтримання різноманіття в умовах ізоляції. *Theriologia Ukrainica*, 25: 34–54. [CrossRef](#)

- Мерзлікін, І. 2025. Малі заповідники як об'єкти для вторгнень чужорідних видів: приклад із Михайлівською цілиною (Україна). *Theriology Ukrainica*, **29**: 65–81. [CrossRef](#)
- Мигулін, А. А. 1917. *Млекопитающие Харьковской губернии*. Харьков, 1–74.
- Мигулін, О. 1927. *Шкідні та корисні звірі України*. Радянський селянин, Харків, 1–166.
- Мигулін, А. А. 1928. Обзор грызунов Украины. *Conspectus Glirium Ukrainae. Захист рослин* (Харків), № 3–4: 72–87.
- Мигулін, О. О. 1938. *Звірі УРСР (матеріали до фауни)*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–426. [URL](#)
- Мигулін, А. А. 1955. Закономерности измененной численности полевков (Microtinae), обитающих на полях УССР. *Зоологический журнал*, **34** (6): 1389–1402.
- Мигулін, О. О. 1956. Зоогеографічне районування УРСР на підставі поширення ссавців. *Збірник праць зоологічного музею*, **27**: 14–37.
- Мигулін, А. А. 1973. Заяц-русак в лесостепи и степи Украины. *Развитие охотничьего хозяйства Украинской ССР*, Киев, 216–218.
- Милютин, Н. Г. 1939 (1938). Водяная крыса (*Arvicola amphibius* L.), ее биология, хозяйственное и эпидемиологическое значение. *Записки Харьковского сельскохозяйственного института*, **1** (4): 39–119.
- Милютин, Н. Г. 1962. Географическое распространение и биоценотическая характеристика природных очагов туляремии пойменно-болотного типа на Украине. *Труды НИИ биологии и биол. ф-та (Харьков)*, **32**: 88–110. (Харьковский госуниверситет; Ученые записки; Том 130).
- Наглов, В. А. 1996. Сообщества мелких млекопитающих суходольных дубрав Восточной Украины. Сообщение 1. Видовой состав и структура сообществ. *Вестник зоологии*, № 4–5: 46–52.
- Наглов, В. А., Г. Е. Ткач. 2002. Структура сообществ грызунов в агроценозах лесостепной и степной зон Харьковской области. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*, **45** (1): 76–79. [URL](#)
- Наглов, В., Д. Обоскалова. 2005. Особливості сказу тварин у містах Харківської області. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, **17**: 67–79. [URL](#)
- Наглов, В., В. Кузнецов, А. Кондратенко. 2006а. О связи этиологической структуры природных очагов лептоспирозов со структурой пойменных сообществ мелких млекопитающих. *В кн.: Загороднюк, І. (ред.). Теріофауна сходу України*. Луганськ, 136–138. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 7). [URL](#)
- Наглов В., Кондратенко А., Кузнецов В. 2006б. Сообщества мелких млекопитающих в поймах рек Восточной Украины. *В кн.: Загороднюк, І. (ред.). Теріофауна сходу України*. Луганськ, 156–166. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 7).] [URL](#)
- Наглов, В., Г. Ткач, А. Зоря. 2006с. Землеройки Харьковской области, их эктопаразиты и эпизоотическое значение. *В кн.: Загороднюк, І. (ред.). Фауна в антропогенном середовищі*. Луганськ, 175–185. (Серія: Праці Теріологічної школи; Вип. 8). [URL](#)
- Наглов, В. 2012. Особенности многолетней динамики случаев бешенства животных в Харьковской области. *Праці Теріологічної Школи*, **11**: 113–119. [CrossRef](#)
- Наглов, В. 2014. Значение видов мелких млекопитающих в эпизоотиях туляремии на территории Харьковской области. *Праці Теріологічної Школи*, **12**: 47–55. [CrossRef](#)
- Осадчий, В. 2022. Спостереження за тваринним світом острова Муромець (Київ, заплава Дніпра) протягом 2001–2021 років. *Novitates Theriologicae*, **13**: 20–26. [CrossRef](#)
- Павленко, А. В. 2016. Динаміка чисельності популяцій диких тварин економічно цінних видів у відносинах «хижак-жертва» (на прикладі Чернігівської області). *Biological Resources & Nature Management*, **8** (1/2): 101–108. [URL](#)
- Павленко, А. В., А. А. Міняйло, В. М. Чайка. 2016а. Відповідь популяцій мисливської теріофауни на природоохоронні заходи із збереження біорізноманіття (на прикладі Чернігівської області). *Наукові доповіді НУБіП*, (4): 5.
- Павленко, А. В., М. М. Лісовий, В. М. Чайка. 2016б. Реакція популяцій хижих тварин на природоохоронні заходи. *Агроекологічний журнал*, (3): 19–23. [CrossRef](#)

- Панасенко, Н. А., Н. Ф. Куркчи, Е. Д. Мельниченко, А. Н. Сметанин. 1982. Микромаммалии и их роль в ландшафтном парке «Тростянець». *Сохранение и восстановление старинных парков*. Научова думка, Киев, 93–95.
- Панасенко, Н. А., Л. І. Рековець. 1998. Особливості краниологічних ознак зубної системи крота європейського (*Talpa europaea* L.). *Наукові записки Ніжинського університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Природничі та фізико-математичні науки*, Кн. 2: 65–67.
- Панасенко, Н. 2023. Крит європейський (*Talpa europaea*) у Тростянецькому дендропарку: особливості морфології та екології. *Novitates Theriologicae*, **16**: 153–156. [CrossRef](#)
- Парнікоза, І., В. Сесін, В. Борейко. 2010. Зубр (*Bison bonasus* L.) в Україні: історія, сьогодення та перспективи збереження. *Праці Теріологічної Школи*, **10**: 137–149. [CrossRef](#)
- Парнікоза, І., І. Загороднюк. 2021. Теріофауна заплави Дніпра у Києві: стан та зміни за останні 100 років. *Theriologia Ukrainica*, **22**: 21–48. [CrossRef](#)
- Пархоменко, В. 2018. Кажани лісостепу Сумської області: давні вказівки та нові знахідки. *Theriologia Ukrainica*, **16**: 127–139. [CrossRef](#)
- Пасічник, С. В., Я. М. Овчарик. 2023. Зміни чисельності кажанів Ічнянського національного природного парку. In: Komarytskyy, M. L. (ed.). *Modern Research in Science and Education. Proceedings of the 4th International Conference*. WoScience Publisher, Chicago, 37–39. [URL](#)
- Паскевич, С., І. Загороднюк. 2022. Сергій Гащак — радіоеколог, зоолог, дослідник чорнобильської зони. *Novitates Theriologicae*, **15**: 28–31. [URL](#)
- Переверзиев, В. В. 1915. К вопросу о систематическом положении харьковских лесных мышей. *Бюллетень о вредителях сельского хозяйства и мерах борьбы с ними*, № 3: 14–19.
- Перевозчикова, Н., С. Єременко, Ю. Яценко. 2025. Оцифрування колекції приматів у Музеї природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія*, **45**: 43–51. [CrossRef](#)
- Підоплічка, І. Г. 1932. Аналіз погадок за 1925–1929 р. В кн.: *Матеріали до порайонового вивчення дрібних звірят та птахів, що ними живляться. Випуск 1*. Вид-во Комісії прир.-геогр. краєзн. ВУАН, Київ, 5–76.
- Підоплічка, І. Г. 1937. Підсумки дослідження погадок за 1924–1935 рр. *Збірник праць Зоологічного музею*, **19**: 101–170.
- Полуда, А., І. Загороднюк. 2001. Миграции летучих мышей на орнитологическом стационаре «Лебедивка». В кн.: Загороднюк, І. (ред.). *Міграційний статус кажанів в Україні*. Українське теріологічне товариство, Київ, 98–101. (Серія: *Novitates Theriologicae*; Pars 6). [URL](#)
- Попов, Б. М. 1941. Матеріали до фауни ссавців заповідника Гористе і його околиць. В кн.: Холодний, М. Г. (ред.). *Природа заповідника АН УРСР Гористе. Випуск 1*. Київ, 27–40.
- Псарьов, В. М., Г. І. Христенко, П. І. Жук, [et al.]. 2007. Про епідеміологічну та епізоотичну ситуацію з туляремії в Сумській області та заходи з її профілактики. В кн.: *Актуальні проблеми профілактики особливо небезпечних інфекцій та біологічної безпеки*. Матеріали наради семінару. Одеса, 132–133.
- Псарьов, В. М., Р. І. Подопрігора, Г. І. Христенко, [et al.]. 2007. Розліги епізоотії туляремії в Сумській області в 2000–2005 роках. В кн.: *Актуальні проблеми профілактики особливо небезпечних інфекцій та біологічної безпеки*. Матеріали наради семінару. Одеса, 152–154.
- Рековець, Л., Л. Кузьменко. 2026. Ніжинська школа теріологів: підсумки 100 років діяльності. *Novitates Theriologicae*, Pars 18: 142–149. [CrossRef](#)
- Савченко, Г. А., В. І. Ронкін. 2008. Пространственная структура поселения *Marmota bobak* на северо-востоке Украины. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія*, **7** (814): 110–116. [URL](#)
- Сагайдак, А., М. Самчук. 2006. Вплив пірогенних сукцесій на мисливську теріофауну боліт РЛП «Міжріччинський». *Праці Теріологічної Школи*, **8**: 206–209. [URL](#)
- Сагайдак, А. В. 2009. Деякі екологічні особливості та сучасний стан популяції рисі (*Lynx lynx* L.) у східній частині Українського Полісся. В кн.: *Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій. Матеріали конференції*. Рівненська друкарня, Рівне, 560–566.

- Самчук, М. Г., А. В. Сагайдак, В. М. Смаголь. 2004. Мисливська теріофауна регіонального ландшафтного парку «Міжріччинський». *Ученые записки Таврического национального университета. Серия Биология, химия*, **17** (2): 151–153. [URL](#)
- Селезньов, М. Ю. 1936. Поширення вихухолі на Україні та матеріали до її біології. *Збірник праць Зоологічного музею*, **17**: 25–36.
- Сердюк, В. Н. 1978. Новые данные о распространении выхухолы на Украине. *Вестник зоологии*, № 2. 79–80.
- Скоробогатов, Е. В., О. В. Солодовникова, М. А. Деркач. 2010. Динамика численности представителей семейства Cervidae на территории НПП «Гомольшанские леса». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія*, **11** (905): 133–138. [URL](#)
- Скоробогатов, Е., Т. Атемасова. 2012. Особенности строительной деятельности бобров (*Castor fiber* L., 1758) на мелиорированных водоёмах северо-востока Украины. *Праці Теріологічної Школи*, **11**: 130–137. [CrossRef](#)
- Скоробогатов, Е., А. Атемасов, М. Баник. 2015. Речная выдра (*Lutra lutra*) в водоемах лесостепной и степной зон северо-востока Украины. *Праці Теріологічної Школи*, **13**: 42–48. [CrossRef](#)
- Смаголь, В., О. Бабіч, В. Камінецький. 2005. Формування популяцій копитних тварин в угіддях державної резиденції «Залісся». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, **17**: 74–78. [URL](#)
- Сокур, І. Т. 1961. *Історичні зміни та використання фауни ссавців України*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–84. [URL](#)
- Тимошенко, В. 2022. Поселення бабака степового (*Marmota bobak*) поблизу Національного природного парку «Гомільшанські ліси». *Novitates Theriologicae*, **13**: 116–120. [CrossRef](#)
- Тищенко, В., А. Сагайдак. 2012. До фауни кажанів РЛП «Міжріччинський». *В кн.: Загороднюк, І. (ред.). Теріофауна заповідних територій та збереження ссавців*. Українське теріологічне товариство, Гола Пристань, 62. (серія: *Novitates Theriologicae; Pars 8*). [URL](#)
- Ткач, Г. Е., В. А. Наглов. 2004. Сравнительный анализ одно- и многосуточных учетов численности мелких млекопитающих на ловушко-линиях. *Ученые записки Таврического национального университета. Серия Биология, химия*, **17** (2): 61–65. [URL](#)
- Токарська, Н. В. 2018. Особливості біології, живлення та будови нір сліпака звичайного (*Spalax microphthalmus*) на території регіонального ландшафтного парку «Великобурлуцький степ». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія*, **31**: 114–120. [CrossRef](#)
- Токарський, В. А. 2009. Розміщення, щільність та чисельність бабака в Луганській обл. на межі ХХ та ХХІ століття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, **26**: 19–33.
- Токарський, В. А., Г. А. Савченко, В. И. Ронкин. 2012. История изучения и динамика роста Великобурлуцкой популяции степного сурка. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія*, **15** (1008): 156–164. [URL](#)
- Токарський, В.А., В. В. Грубник, Н. В. Токарська. 2016. Особливості біології та морфології звичайної лисиці *Vulpes vulpes* L. (1758) в Харківській області. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія*, **27**: 80–90. [URL](#)
- Урда, І. К. 1977. Біогеографічне районування території України. *Український географічний журнал*, № 4: 28–38.
- Цюпка, В. 2012. Нові знахідки хохулі руської (*Desmana moschata*) у басейні річки Сейм. *Праці Теріологічної школи*, **11**: 145–147. [CrossRef](#)
- Шарлеман, Э. В. 1915. Млекопитающие окрестностей г. Киева. *В кн.: Артоболевский, В. М. (ред.). Материалы к познанию фауны юго-западной России. Том 1*. Орнитол. о-во им. К. Ф. Кесслера, Киев, 26–92.
- Шарлемань, М. 1936. *Матеріали до фауни звірів та птахів Чернігівської області*. Вид-во Укр. акад. наук, Київ, 1–117. [URL](#)
- Шевченко, Н. Т., В. М. Семенченко, А. И. Заец, Л. И. Живило. 1973. Сезонные изменения и воз-

- растные особенности эколого-физиологических показателей серой полевки левобережной Лесостепи Украины. *Вестник зоологии*, (3): 46–50. URL
- Шевченко, Н. Т. 1979. Некоторые особенности интенсивности потребления кислорода у лесной, домовой и полевой мышей. *Вестник зоологии*, (1): 73–75. URL
- Шевченко, С. М. 2004. Дрібні ссавці паркових зон Києва. *Науковий вісник Національного аграрного університету. Лісівництво*, **71**: 86–90.
- Шевченко, С. М. 2010. Особливості видового складу та чисельності дрібних наземних хребетних на територіях з різним ступенем антропогенного впливу. *Аграрної науки Причорномор'я*, **2** (53): 262–268. URL
- Шешурак, П. Н. 2004. Перспективи изучения териофауны на территории проектируемых на Черниговщине национальных парков. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия Биология, химия*, **17** (56, № 2): 130–133. URL
- Ярис, О. 2022. Вплив кунци лісової (*Martes martes*) на гніздування птахів у штучних гніздівлях північного сходу України. *Theriology Ukrainica*, **23**: 130–135. CrossRef
- Яцюк, С. О. 2008. Фауна дрібних ссавців нагірної діброви Національного природного парку «Гомільшанські ліси» за даними аналізу pelletок сірої сови. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія*, **7** (814): 132–139. URL
- Gashchak, S. 2024. Annotated review of the mammal fauna in the Chernobyl Biosphere Reserve as of 2023. *Theriology Ukrainica*, **28**: 3–33. CrossRef
- Kravchenko, K., A. Vlaschenko, A. Prylytska, [et al.]. 2017. Year-round monitoring of bat records in an urban area: Kharkiv (NE Ukraine), 2013, as a case study. *Turkish Journal of Zoology*, **41**: 530–548. CrossRef
- Merzlikin, I. 2017. Cases of bat deaths associated with plants. *Proceedings of the Theriological School*, **15**: 136–138. CrossRef
- Prylytska, A., M. Yerofeieva, V. Bohodist, [et al.]. 2022. The dataset of bat (Mammalia, Chiroptera) occurrences in Ukraine collected by the Ukrainian Bat Rehabilitation Center (2011–2022). *Biodiversity Data Journal*, **11**: e99243. CrossRef

Резюме

ЗАГОРОДНЮК, І. Дослідження ссавців на північному сході України: центри, напрямки, люди. — Нарис про історію й сучасний стан териологічних досліджень на всьому обшарі від Дніпра до Дінця, включно із дослідними центрами в межах Київщини, Чернігівщини, Сумщини, Полтавщини й частково Харківщини. Розглянуто передісторію (до 1940 р.), разом із особливостями тогочасних досліджень в університетах, на біостанціях, станціях захисту рослин та мисливських лабораторіях. Сучасний період, що розглядається від повоєнних часів (з 1945–1950 рр.), охоплює дослідження в регіональних університетах, біостанціях, СЕС та заповідниках. Північно-східний регіон є одним із найбагатших за складом регіональної териофауни завдяки сходженню тут лісових і степових біот та різноманіттю ландшафтів. Показано значну увагу до цього регіону з боку фауністів і прикладних зоологів, передусім у галузі захисту рослин, мисливствознавства, епідеміології, природоохорони. Регіон неодноразово був і центром проведення териологічних форумів.